

DOI: 10.36719/AEM/2007-2020/51/30-33

Həşim Əli oğlu Həşimli
Bakı, Azərbaycan
h.hesimli@mail.ru

“MƏHKƏMƏ BAXIŞININ HƏDLƏRİ” MƏHKƏMƏ BAXIŞININ ÜMUMİ ŞƏRTİ KİMİ

Açar sözlər: *ittiham, prokuror, hədd, zərərçəkmiş şəxs*

Key words: *accusation, prosecutor, limit, victim*

Ключевые слова: *обвинение, прокурор, лимит, потерпевший*

Giriş

Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il Konstitusiyasının qəbulundan sonra ölkəmizdə bütün sahələrdə o, cümlədən hüquq sahəsində köklü islahatlar aparılmışdır. Bu uğurlu islahatlar yeni tipli qanunların qəbul edilməsi ilə müşahidə olunmuşdur. Lakin zaman-zaman qanunların praktikada tətbiqi zamanı bəzi çətinliklər ortaya çıxmaqdadır. Həmin məqamları aradan qaldırmaq üçün ilk növbədə problemlərin nədən ibarət olduğunu anlamaq vacibdir. Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəlləsinin “Məhkəmə Baxışının Hədləri” adlanan 318-ci maddəsi Məhkəmə Baxışının Ümumi Şerti kimi mühim əhəmiyyətə malikdir. Hədd dedikdə Məhkəmə baxışına verilmiş ittihamın həddləri başa düşülür. Cinayət Prosesual qanunvericiliyi məhkəmə baxışı zamanı tərəflərin funksiyalarına uyğun olaraq onların səlahiyyət həddini müəyyən etmişdir. Bununla belə həmin maddənin praktikada tətbiqi zamanı bəzi anlaşılmaz məqamlar üzə çıxmaqdadır. Məqalədə məhkəmə baxışının hədlərinin əhəmiyyəti izah olunmuş çətinlik yaradan məqamların nədən ibarət olmaları qeyd edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 125-ci maddəsinə əsasən, Məhkəmə icraatı həqiqətin müəyyən edilməsini təmin etməlidir. Məhkəmə baxışı zamanı həqiqət müəyyən edilir və qərar qəbul edilir. Məhkəmə qərarı qanuna və sübuta əsaslanır. (AR Konstitusiyasının 126-cı maddəsi)

Konstitusiyamızda təsbit edilməklə bərabər eyni zamanda həqiqətin müəyyən edilməsi məqsədi həm də sübet etmənin məqsədi kimi təsbit olunmuşdur. Bununla belə həqiqət kateqoriyasının özünün fəlsəfə və hüquqda birmənalı olaraq başa düşülməməsi və onun məzmununa dair vahid yanaşmanın mövcud olmaması həqiqətin müxtəlif təzahür formalarından danışmağa imkan verir (7, s 136). Praktikada meydana çıxan ilkin sual ondan ibarətdir ki, məhkəmə baxışı gedişində hansı forma həqiqət müəyyən edilir. Onun bir çox təzahür formaları mövcuddur. Məhkəmə baxışı zamanı müəyyən edilən həqiqət kateqoriyasına dair iki yanaşma məşhurdur. Onlardan birincisi olan obyektiv həqiqət konsepsiyasına görə həqiqət anlayışı biliklərin obyektiv gerçəkliyə uyğunluğundan ibarətdir. Bu konsepsiya ən qədim zamanlardan eləcə də sovet hüquq sistemində ideal hesab edilirdi. Lakin məhkəmə baxışı zamanı müəyyən edilən həqiqətin prosesual həqiqət olmasını qeyd edən müəlliflər də mövcuddur. Nəzərə alsaq ki, məhkəmə baxışı çəkişmə prinsipi əsasında həyata keçirilir və iş üzrə hər bir hal sübutlarla təsdiq edilməlidir, eyni zamanda sübut edilməyən hər bir şübhə təqsirləndirilən şəxsin xeyrinə həll edilir, bu zaman prosesual həqiqət konsepsiyası tərəfdarlarının da kifayət qədər əsasları olduğunu hesab edə bilərik.

Digər tərəfdən isə Məhkəmə baxışı gedişində tədqiq edilmiş sübutlara əsaslanaraq yekun qərarla təsdiqlənən həqiqət öz-özlüyündə kortəbii deyil, mühim prosesual qaydalara riayət etməklə müəyyən olunur. Məhkəmə baxışı ilə bağlı olaraq cinayət prosesual qanunvericilik bir sıra əhəmiyyətli qayda və müddəalar nəzərdə tutur ki, onlar ayrı-ayrı məhkəmə hərəkətlərinə deyil bütövlükdə məhkəmə baxışına aiddir. Belə qaydalar məhkəmə baxışının ümumi şərtləri hesab edilir. Məhkəmə baxışının şərtləri elə müddəalardır ki, onlara riayət olunmaması məhkəmə baxışında qəbul edilmiş qərarların etibarsızlığına səbəb olur (6, s141). Məhkəmə Baxışının ümumi şərtlərinin sistemi Azərbaycan Respublikası Cinayət Prosesual Məcəllənin XLI fəslində müəyyən edilmişdir. Onlar çoxsaylıdır: *İşə baxarkən Hakim tərkibinin dəyişməzliyi, Ehtiyatda olan hakim, Müdafiəçinin, Dövlət ittihamçısının, Zərərçəkmiş şəxsin, Mülki iddiaçının və s. məhkəmə baxışında iştirakları və onların gəlməməsinin nəticələri və Məhkəmə baxışının hədləri və s. ümumi şərtlər cinayət prosesual qanunvericilikdə təsbit olunmuşdur.*

Məhkəmə baxışının ümumi şərtlərinin sisteminə daxil olan, çox böyük əhəmiyyət kəsb edən və eyni zamanda da onun praktikada tətbiqi məqamlarına dair müxtəlif yanaşmalar mövcud olan ümumi şərtlərdən biri Məhkəmə Baxışının Hədləridir. Məhkəmə baxışının hədləri cinayət prosesual məcəllənin 318-ci maddəsində təsbit olunmuşdur. 318.1-ci maddəyə əsasən *Məhkəmə baxışı zamanı cinayət işinə, məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materiallarına və ya xüsusi ittiham üzrə şikayətə yalnız təqsirləndirilən şəxsə qarşı irəli sürülmüş və ya məhkəməyə verilən ittiham daxilində baxılır. Məhkəmə baxışı nəticəsində məhkəmə*

təqsirləndirilən şəxsin əməlini ağır cinayətdən daha yüngül cinayət əməlinə tövsif etmək, habelə ona qarşı irəli sürülmüş ittihamdan ayrı-ayrı bəndləri çıxartmaq hüququna malikdir.

Məhkəmə baxışı dedikdə təqsirləndirilən şəxsə qarşı irəli sürülmüş və məhkəmədə müdafiə edilən ittihamla şərtlənən məhkəmə tədqiqatının və qəbul ediləcək qərarın qanunla müəyyən edilmiş hüdudları başa düşülür (6, s154). Yəni məhkəmə baxışı sadəcə şəxsə qarşı irəli sürülmüş ittihamın daxilində aparılmalıdır. Eyni zamanda məhkəmə həmin ittiham daxilində onun yüngülləşdirilməsi istiqamətində bəzi dəyişikliklərin aparılması və həmin ittihamdan ayrı-ayrı bəndləri çıxarmaq hüququna malikdir. Lakin o, ittihamdan kənara çıxaraq (öz təşəbbüsü ilə) şəxsə qarşı irəli sürülmüş ittihamı daha ağırlaşdırma bilmək hüququna sahib deyildir.

Ancaq 318.2-ci maddəyə əsasən ittihamın ağırlaşdırılma ehtimalı istisna edilmir. Təcrübədə bəzən *əqsirləndirilən şəxsin hərəkətlərində daha ağır cinayətin əlamətlərinin mövcud olması ilə əlaqədarona qarşı* irəli sürülmüş ittihamın ağırlaşdırılması zərurəti üzə çıxır. Bu zaman 318.2-ci maddədə təsbit edilmiş qaydada, *dövlət ittihamçısının, zərər çəkmiş şəxsin və ya onun qanuni nümayəndəsinin vəsətəti əsasında* məhkəmə irəli sürülmüş ittiham üzrə cinayət işinin və ya məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat materiallarının baxılmasına xitam verilməsi və təqsirləndirilən şəxsə başqa ittihamın irəli sürülməsi məsələsinə baxılması üçün işin ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora qaytarılması barədə əsaslandırılmış qərar çıxarır.

Məhkəmə baxışının hədlərinin məhkəmə şərti kimi əhəmiyyətindən danışmadan öncə ilk növbədə qeyd etməliyə ki, 318.1-ci və 318.2-ci maddələrdə ifadə olunmuş qanunvericiliyin mövqeyi praktikada onların tətbiqi zamanı bəzi çətinliklər yaratmışdır və bunun nəticəsində prosesualistlər arasında məsələyə dair münasibət fərqli olmuşdur.

Qanunvericiliyin məhkəməyə iş üzrə məsələyə yalnız ittiham daxilində baxmaq və yeri gəldikdə ona yalnız yüngülləşdirmə istiqamətində dəyişikliklər etmək hüququnu verməsi, lakin, ittihamın ağırlaşdırılması məsələsinə gəldikdə isə bu halın dövlət ittihamçısının və ya zərərçəkmişin (onun qanuni nümayəndəsinin) təşəbbüsündən (vəsətətindən) aslı edilməsi heç də birmənalı deyildir. Belə hesab edilir ki, məhkəməyə ittihamın ağırlaşdırılması ilə bağlı əlavə səlahiyyətlərin verilməsi onun ittiham funksiyasından azad bir subyekt kimi fəaliyyətinə maneçilik törədə bilərdi. Bu məqamda ilk növbədə 318.1-ci maddə konstitusion prinsiplərə və cinayət prosessual məəcəllənin təməl müddəalarına söykənir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun 15 fevral 2008-ci il tarixli qərarında qeyd edilir ki, *Konstitusiyanın 127-ci maddəsinin VII hissəsində təsbit olunmuş çəkişmə prinsipini özündə ehtiva edən Cinayət Prosesual Məcəlləsinə görə ittiham yönümlü səlahiyyətlərdən azad olan məhkəmə cinayət təqibi orqanından cinayət işlərinə və cinayət təqibi ilə bağlı materiallara məhkəmə iclasında ədalətli, qərəzsiz baxan arbitra çevrilmişdir.*(4)

İttihamın ağırlaşdırılması ilə əlaqədar CPM-in 318.2-ci maddəsi ilə bağlı həmin qərarla həmçinin qeyd edilmişdir ki, məhkəmənin bu baxımdan səlahiyyəti dövlət ittihamçısının müdafiə etdiyi ittiham həcmində məhdudlaşır və həmin ittihamdan daha ağır ola bilməz. Əks halda bu məhkəməyə ittihamedicini səlahiyyətlərin verilməsi ilə nəticələnməklə, bir sıra prinsiplərin, müdafiə və ittiham tərəfləri arasındakı tənzimləmə pozulmasına səbəb ola bilər.

Məhkəmə baxışının hədləri ilə əlaqədar olaraq cinayət prosessual qanunvericilik subyektlərin səlahiyyət dairəsinin dəqiq bölgüsünü apararaq onların funksiyalarından kənara çıxmaqla edə biləcəkləri hərəkətlərin dəqiq hüdudlarını müəyyən etmişdir. Konstitusiyası Məhkəməsinin 12 Aprel 2012-ci il tarixli qərarına əsasən, *cinayət prosessual qanunvericilik məhkəmə hədlərini dəqiq müəyyən edərək məhkəmə hədlərini şəxslərin dairəsinə və ittihamın məzmununa görə məhdudlaşdırmışdır.* Məhkəmə baxışının hədlərinin nə üçün bu qaydada müəyyən olunduğunun səbəbi kimi həmin qərarla göstərilir ki, məhkəmə baxışının hədlərinin belə məhdudlaşdırılması cinayət məsuliyyətinə cəlb etmənin qanuni qaydasının və təqsirləndirilən şəxsin müdafiə hüququnun təmin edilməsi vəzifəsindən irəli gəlir (5).

Qanunvericiliyin məqsədindən də aydın olduğu üzrə məhkəmələrin ittiham funksiyasını həyata keçirmədiyi üçün onların öz təşəbbüsü ilə ittihamı ağırlaşdırma bilməsi hüququ təsbit olunmamışdır. Lakin hüququn prinsiplərinə və konstitusiyada təsbit olunmuş müddəalara əsasən məhkəmənin şəxsin vəziyyətini lazımi əsaslar olduqda daha da yüngülləşdirə bilməsi hüququ məhkəməyə verilmişdir. Eyni zamanda ittihamın yüngülləşdirilməsinin özü də verilmiş ittihamın daxilində həyata keçirildiyi üçün 318.1-ci maddənin tələbləri də pozulmamış olur. Eyni zamanda ittihamın ağırlaşdırılması ehtimalı olduqda da təşəbbüslə çıxış edən tərəflərin dövlət ittihamçısı və zərərçəkmiş (və ya onun qanuni nümayəndəsi) şəxs olması təsadüfi deyildir.

Qeyd edək ki, dövlət ittihamçısının ittihamın ağırlaşdırılması tələbinə dair məhkəməyə belə vəsətlə çıxış edə bilmə imkanı bəzən məhkəmənin səlahiyyətlərinə müdaxilə kimi qiymətləndirilir və qeyd olunur ki, işlə bağlı yekun söz haqqı qanunvericilikdə təsbit olduğu üzrə məhkəməyə məxsusdur və o da bunu çıxardığı

yekun qərarla həyata keçirməkdədir. Eyni zamanda belə mövqə ittiham tərəfinin iş müdaxiləsi və tarazlığın pozulması kimi də qiymətləndirilir.

Prosessual qanunvericiliyin keyfiyyətə yeni hüquqi təbiətə malik institutlarının, həmçinin cinayət mühakimə icraatının məhkəmə baxışı mərhələsində prokurorun dövlət ittihamçısı kimi rolunu müəyyənləşdirən normalar sisteminin təhlili belə qənaətə gəlməyə əsas verir ki, prokuror ittiham tərəfinin irəli sürdüyü ittihamın sonrakı əqibətinə təsir edə biləcək mühüm səlahiyyətlərə malik olan müstəqil prosessual şəxsdir (4). Yəni onun 318.2-ci maddəyə müvafiq olaraq vəsatət verə bilməsi qanunvericiliyin ümumi məğzindən irəli gəlir. Eyni qaydaya uyğun olaraq dövlət ittihamçısı CPM-in 314.2-ci maddəsinə əsasən cinayət təqibindən imtina edə bildiyi kimi, iş üzrə ittihamın ağırlaşdırılmasına səbəb ola biləcək halların mövcud olduğu şəraitdə də o, 318.2-ci maddəyə əsasən də vəsatətlə çıxış edə bilər.

Digər tərəfdən CPM-in 84.4-cü maddəsinin tələblərinə görə cinayət işi üzrə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirmiş prokuror məhkəmə baxışında dövlət ittihamçısı qismində iştirak edə bilməz. Bu qayda dövlət ittihamçısının mövqeyinin məhkəmə baxışında qərəzsiz olmasına təminat verir eyni zamanda da məhkəməyə qədərki prosessual fəaliyyətin və məhkəmədə ittihamın müdafiə edilməsi fəaliyyətinin eyni şəxsin əlində cəmlənməsinin qarşısını alır. Bu da öz növbəsində dövlət ittihamçısının obyektivliyinə və müstəqilliyinə təsir edə biləcək halları aradan qaldırır.

Konstitusiya Məhkəməsinin də 15.02.2008-ci il tarixli qərarında təsbit olunan mövqeyi bu üzrədir: *Prosessual baxımdan cinayət mühakimə icraatının məhkəməyə qədər mərhələlərindən kənarında dayanması dövlət ittihamçısının qərəzsizliyinə və ədalətliyinə təsir edən müsbət amil kimi çıxış edir. Bu mənada onun ittihamla bağlı mövqeyi ittiham aktına uyğun olmaqla deyil, yalnız çəkişmə prinsipinə riayət edilməklə məhkəmə iclaslarında tədqiq edilmiş sübutlara və daxili inamına əsasən formalaşır.*

Məhkəmə baxışının hədlərinə dair 318.2-ci maddədə vəsatət vermək hüququna malik digər subyektlər kimi zərərçəkmiş şəxs və onun qanuni nümayəndəsi nəzərdə tutulmuşdur. Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, zərərçəkmiş şəxsin bu kontekstdə vəsatət vermək hüququ 2 iyul 2001-ci il tarixli 172-IIQD nömrəli “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu ilə təsbit edilmişdir. Dövlət ittihamçısının vəsatətinə münasibətdə zərərçəkmişin belə vəsatəti məcburi xarakter daşımır. Hər bir halda belə vəsatətlə çıxış edə bilmək hüququ zərərçəkmiş şəxsə münasibətdə tanınmış və təsbit edilmişdir. Eyni zamanda təcrübə ona dəlalət edir ki, cinayət işləri üzrə zərərçəkmiş şəxslər 318.2-ci maddə ilə onlara verilmiş bu imkanın mahiyyətini dərk edir və bundan kifayət qədər səmərəli şəkildə istifadə edə bilirlər. Zərərçəkmiş şəxslər təsbit edilmiş prosedur daxilində cinayət təqibinin ictimai-xüsusi və ictimai ittiham qaydasında da həyata keçirildiyi hallarda da ittiham funksiyasına təsir etmək funksiyasına təsir etmək imkanlarına malikdirlər (8, s 91-93). Artıq eyd olunduğu kimi, vəsatət vermək hüququna malik olan şəxslər 318.2-ci maddədə göstərilən hallar olduqda vəsatət verməzsə məhkəmə mövcud ittiham daxilində həmin işə baxmalıdır ki, bu hal özlüyündə praktikada müəyyən qədər çətinliklər yaradır. Bu baxımdan gələcək praktikada da 318.2-ci maddədə göstərilən hallar olduqda zərərçəkmiş şəxsə onun vəsatət vermək hüququ olması və bu hüququn mahiyyəti tam şəkildə izah olunarsa o həmin hüquqdan səmərəli şəkildə istifadə etmək imkanına malik olar. Bu da 318.2-ci maddənin yaratdığı sözügedən çətinliyin aradan qaldırılmasının bir üsulu kimi həmin anlaşılmaz məqamların aradan qaldırılmasına kömək edə bilər.

Nəticə

Məhkəmə baxışının hədləri məhkəmə baxışının vacib şərti kimi, iş üzrə subyektlərin funksiyalarına uyğun şəkildə onların səlahiyyət hədlərini, hüquqlarını və buna münasibətdə vəzifələrini müəyyən edir. Hazırki şəraitdə Məhkəmə baxışının hədləri adlanan CPM-in 318-ci Maddəsi ilə bağlı mübahisəli məqamlar mövcuddur. Lakin qanunvericiliyin məhkəmə baxışının hədlərinin 318-ci maddədə təsbit olunduğu şəkildə müəyyən etməsi konstitusiya prinsiplərə söykənməklə heç də təsadüfi deyildir. Bəhs olunan məsələləri tənzim edən normaların mənasına əsasən iş üzrə ittiham və işin həll edilməsi funksiyaları ciddi fərqlənmək etibarilə onların həyata keçirilməsi müvafiq subyektlərin üzərinə düşür. Məhkəmə işin icraatı zamanı ittiham və ya müdafiə tərəfinin prosessual səlahiyyətlərini öz üzərinə götürərək onlardan hər hansı birinin tərəfində dayanmamalı, yaxud onları əvəz etməməli, bütün proses boyu obyektiv və qərəzsiz arbitr olaraq qalmalıdır (4).

Hazırki şəraitdə cinayət prosessual qanunvericiliyə dəyişiklik etmədən Məhkəmə Baxışının hədləri məsələsinin praktikada yaratdığı bəzi boşluqların müəyyən qədər aradan qaldırılması, vəsatət hüququna malik olan şəxslərin həmin imkandan səmərəli şəkildə istifadə etməsi ilə mümkün ola bilər. Dövlət ittihamçısından fərqli olaraq zərərçəkmiş şəxsin (onun qanun nümayəndəsinin) bir qayda olaraq mövcud normaları, onun mahiyyətini bilmək və ya dərk etmək imkanına malik olmadığı üçün məhkəmə tərəfindən 318.2-ci maddədə göstərilən vəsatət vermək hüququ və onun mahiyyəti zərərçəkmiş şəxsə izah edilə bilər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. <http://www.e-qanun.az/framework/897>
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Prosesual Məcəlləsi. Bakı, “Hüquq Yayın Evi, 2018. 788 səh.
3. Azərbaycan Respublikasının 2 iyul 2001-ci il tarixli 172-IIQD nömrəli “Azərbaycan Respublikasının bəzi qanunvericilik aktlarına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında” Qanunu. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik toplusu, 2001-ci il, № 7
4. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumunun Azərbaycan Respublikası Prokurorluğunun sorğusuna əsasən Cinayət Prosesual Məcəlləsinin 43.1.1, 314.2-ci maddələrində nəzərdə tutulmuş “dövlət ittihamçısı və xüsusi ittihamçı cinayət təqibindən imtina etdikdə” müddəasının şərh edilməsinə dair qərarı. 15 fevral 2008-ci il <http://www.constcourt.gov.az/decision/152>
5. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsinin Plenumunun “Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Hərbi kollegiyasının 07 iyul 2011-ci il tarixli qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunlarına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair qərarı. 17 Aprel 2012-ci il <http://www.constcourt.gov.az/decision/235>
6. Abbasova F.M. Cinayət Prosesi.Xüsusi Hissə. Dərslik. Bakı.”Bakı Universiteti Nəşriyyatı”.2016. 455 səh.
7. Abbasova F.M. Cinayət Prosesində Məhkəmə Sübutları. Dərs Vəsaiti. Bakı. “Bakı Universiteti Nəşriyyatı”. 2016. 255 səh.
8. Vəliyev X.R. Cinayət Mühakimə İcraatında Zərərçəkmiş şəxs. Bakı. 2018. 440 səh.

“Limits of judicial review” as general conditions of judicial review

Summary

After the adoption of the Constitution of the Republic of Azerbaijan in 1995, fundamental reforms were carried out in all spheres, including the legal sphere. These successful reforms were followed by the adoption of new types of laws. However, from time to time, there are some problems with the implementation of laws in practice. To overcome these points, it is important to understand what the problems are. Article 318 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Azerbaijan, entitled “Limits of judicial review”, is as important as the General conditions for judicial review. The limit refers to the limits of the accusation. However, when using this substance in practice, some misunderstandings arise. The article outlines the issues that explain the importance of judicial review.

“Пределы судебного рассмотрения” как общие условия судебного рассмотрения

Резюме

После принятия в 1995 году Конституции Азербайджанской Республики были проведены фундаментальные реформы во всех сферах, в том числе в правовой сфере. За этими успешными реформами последовало принятие новых типов законов. Однако время от времени возникают некоторые проблемы с реализацией законов на практике. Чтобы преодолеть эти моменты, важно понять, в чем проблемы. Статья 318 Уголовно-процессуального кодекса Азербайджанской Республики, озаглавленная «Пределы судебного рассмотрения», так же важна, как и Общие условия судебного рассмотрения. Под пределом понимаются пределы обвинения. Однако при применении этого вещества на практике возникают некоторые недоразумения. В статье изложены проблемы, объясняющие важность судебного рассмотрения

Рәyçi: prof. M.S.Qəfərov

Göndərilib: 10.03.2020

Qəbul edilib: 13.03.2020